

74 рази з різноманітних нагод відвідував Україну. Ці зв'язки, до речі, були насиченими і не обмежувалися протокольними зустрічами, проведенням часу у приємних компаніях з похвальними тостами і промовами на адресу один одного. Вони – це десятки лекцій перед студентами партнерських університетів, спільні дослідження, публікація праць, інтенсивні обміни великими молодіжними мистецькими колективами і, головне, можливості для сотень українських студентів, аспірантів, молодих викладачів і дослідників стажуватися і навчатися в університеті м. Констанц. Після мого перебування з Київського національного університету імені Тараса Шевченка до Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у (2007 р.) професор Ерхард Рой Він кілька разів відвідав і наш університет, де за його ініціативи була здійснена низка цікавих акцій, зокрема прочитані лекції студентам соціологам, дискусії з викладачами тодішнього Інституту соціології, психології та управління (нині Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій), креативна презентація перекладів німецькою мовою творів Івана Франка “Тягнучись до світла – “Мойсей” та інша вибрана юдаїка”. Остання, на мій погляд, була унікальною: у ній взяла участь доцент Надія Медведковська, перекладачка творів геніального українського мислителя, зокрема вона завершила переклад “Мойсея”, розпочатий самим Іваном Франком. До речі, свого часу Н. Медведковська викладала німецьку мову у Драгоманівському університеті.

Зворушливою сторінкою практичних справ професора Віна стала його гуманітарна допомога дітям, зокрема українським. Легендарними, принаймні, для сирітського будинку у Городні (Чернігівська область) стали “конвої гуманітарної допомоги”. До речі, з українського боку найбільшим активістом виявився тодішній довголітній проректор Київського національного університету імені Вадима Гетьмана професор Анатолій Смыслов. Для переконаного комуніста, котрий, як зазначає професор Він, з певною підозрою ставився до ініціатив західного світу, нелегкою справою було забезпечувати успіх перших кроків партнерства свого університету й, зокрема, “конвойської” акції (с. 334-341). Однак, до його честі, він гідно до кінця своїх днів вправлявся з цією благородною місією. Історія “конвоїв” починається з 1991 року. Перший такий “конвой” підтримав мер міста Констанц, міський осередок Червоного Хреста. Головним ж акторами його підготовки стали студенти університету – саме вони, ініціюючи різного роду акції, збирали кошти для дітей-сиріт у Городні. Згадана акція – це не просто одна із форм матеріальної допомоги, її значення охоплює більш широке поле життєвого простору її акторів. Передусім, я звертаю увагу на два моменти: 1) завдяки участі студентів у таких акціях відбувається їх соціалізація. До речі, у них поряд з німецькими студентами участь брали і українські студенти, які на той час навчалися в університеті м. Констанц. До того ж, поряд з ними були і викладачі; 2) у процесі реалізації “конвоїв” відбувалася активна взаємодія професора Віна з великою кількістю українців від чиновників до простих громадян та дітей: їх завжди супроводжувала міліція, підтримка була з боку місцевого чиновництва, активне спілкування з працівниками сирітського будин-

ку і місцевими мешканцями. Така взаємодія – чи не найефективніший елемент порозуміння і взаємної поваги представників різних народів, носіїв різних культур.

Оглядаючи насичене різноманітними інтенсивними активностями життя відомого соціолога, громадського діяча, прекрасної, комфортної людини професора Ерхарда Віна, дивуєшся, скількома епізодами, яким величезним масивом інформації, якими глибокими й переконливими знаннями, скількома гарними справами усіяний його життєвий шлях. І задаєш собі питання: чи може усім цим опанувати людина, нехай і надто обдарована, надто розумна і надзвичайно працьовита? Відповідь на це питання я знайшов на 409 сторінці мемуарів: хто багато працює, у того й багато часу. Так поступав німецький професор соціології, Почесний доктор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Почесний доктор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Почесний професор університету імені Александру Іоана Кузи (Ясси, Румунія), мій ґрунтовний колега і товариш професор Ерхард Він. Тому і зумів зробити купу гарних справ за свої 77 років і, сподіваюся, чимало ще їх попереду.

Evtukh V. B., corresponding member of NAN of Ukraine, doctor of historical sciences, professor, National pedagogical university, the name of M. P. Dragomanova (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Life, gap-filling experience and persuasions: Erkhart Roy Vin in science and public life

Евтух В. Б., член-корреспондент НАН України, доктор исторических наук, профессор, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Жизнь, наполненная опытом и убеждениями: Эрхард Рой Вин в науке и общественной жизни

* * *

УДК323.37(477)“17–18”

Дегтярьов С. І.
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, Сумський державний університет (Україна, Суми), starsergo@bigmir.net

СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО ЧИНОВНИЦТВА ДО ПОРУШЕНЬ І ЗЛОВЖИВАНЬ У ЇХНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Вивчається проблема службових порушень та зловживань, що були надзвичайно розповсюдженими явищами у бюрократичному середовищі Російської імперії у кінці XVIII – першій половині XIX ст. Нездатність і небажання уряду вести боротьбу з правопорушеннями у лавах бюрократії протягом багатьох десятиліть призводило фактично до своєрідної “консервації” негативного образу чиновника. У пропонованій статті висвітлено погляди представників чиновництва вищого, середнього й нижчого рівнів на вказану проблему; висвітлено спроби боротьби уряду з цими негативними явищами. Зокрема урядовці усвідомлювали, що боротися з негативними проявами у бюрократичному середовищі необхідно. Протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. у цьому напрямку було здійснено низку заходів, які часто виявлялися не ефективними і навіть носили декларативний характер. Чиновники часто сприймали свої посади та надані їм права як засіб для отримання особистої вигоди, тому й зловживання у їхньому середовищі були непоодинокими.

Ключові слова: бюрократія, чиновник, правопорушення, зловживання, Російська імперія.

З кінця XVIII ст. адміністративно-управлінська система, створена у Російській імперії реформами Катерини II, розповсюдила свою дію і на українські землі, повністю замінивши собою місцеві національні управлінські практики. Особи, які обіймали посади в колишніх

владних чи управлінських установах, були змушені інтегруватися до російського бюрократичного апарату, начебто повністю розчинившись в імперській чиновницькій масі. Інститут державної служби, що утворився у цей період, міцно увійшов у життя українського суспільства з усіма притаманними йому позитивними й негативними рисами. Він пережив не тільки імперію, але й Радянський Союз, зумівши пристосуватися до командно-адміністративної системи. Нині, зазнавши незначних змін, цей інститут продовжує функціонувати на теренах багатьох пострадянських держав, у тому числі і в Україні.

Сучасна система державної служби ще з імперських часів успадкувала велику кількість вад, які практично не зазнали змін за останні понад 200 років. Тому при вивченні історії бюрократичного апарату Російської імперії або чиновництва України цього ж періоду слід детально дослідити ті негативні явища, що мали місце у чиновницькому середовищі, виявити їхні причини, чітко усвідомити, як сприймалися такі прояви суспільством чи окремими його представниками, зокрема самими чиновниками (як найвищого рівня, так і службовцями вищої і середньої ланки). Це дасть змогу позитивно вплинути на розвиток вітчизняної державної служби на сучасному етапі.

Говорячи про російську бюрократію та порівнюючи її із західною, російський дослідник В. Гессен вказував на те, що вона є позасуспільною і у неї відсутнє почуття законності. Саме з цього й випливали неповага до особистості, хабарництво, насильницькі адміністративні методи, характерні для чиновництва періоду Російської імперії.

Питання порушень у чиновницькому середовищі у своїх роботах торкалися багато дослідників. Вони майже одностайно вказували, що населення всієї імперії страждало від лихоїмства, хабарництва осіб, які обіймали ті чи інші посади в апараті місцевого управління, що підривало авторитет влади. Зокрема В. Гольцев, посилаючись на князя Щербатова, критикував період правління Катерини II, говорячи, що при ній “чины все продажны, должности не достойнейшим стали даваться, но кто более за них заплатит, а и те, платя, на народе взятками стали сие вымещать” [4, с. 64–65]. Про чиновників земських судів писав Є. Анучин, що “порядочные бежали оттуда при первой возможности. Оставшиеся пополняли недостатку жалованья поборами с кого только можно было” [1, с. 116].

Торкаючись проблеми “злочину та покарання” у бюрократичному середовищі Російської імперії, деякі дослідники інколи приділяли увагу й питанню сприйняття чиновника-порушника сучасниками. Особливо слід відмітити роботи О. Градовського, М. Лазаревського, О. Морякової, Л. Писарькової, Ю. Тота, В. Молчанова, М. Бармака та ін. [2; 3; 5; 11; 13; 14; 17; 20].

Порушення та зловживання у системі державного управління у кінці XVIII – першій половині XIX ст. були явищем розповсюдженим. Приховати їх було не можливо, а ефективних засобів боротьби з ними уряд не мав.

Спектр порушень, яких міг припуститися чиновник був досить широким. Деякі з них скоювалися несвідомо (проступки, пов’язані з необережністю чи неправиль-

ним веденням документації і т.п.), але низка порушень здійснювалася свідомо, з певною метою (хабарництво, лихоїмство, підробка документів тощо). Це, безперечно, впливало на якість усієї бюрократичної системи досліджуваного періоду, а також викликало відповідну реакцію з боку населення, уряду чи окремих представників суспільства. Службові порушення у державних установах стали явищем настільки розповсюдженим, що вплинули на формування певного морального обличчя середньостатистичного чиновника у Російській імперії.

Цивільний чиновник мав низький суспільний престиж. Навіть у російській культурі XVIII – першої половини XIX ст. так і не було створено образу неупередженого судді чи справедливого адміністратора – захисника пригноблених. У суспільній свідомості чиновник асоціювався з крочкотворством і хабарництвом [12, с. 26].

Про стан місцевого управління був добре обізнаний Олександр I, при чому не лише у період правління Павла I, але й Катерини II. Часто цитується його лист до В. П. Кочубея від 10 травня 1796 р., де тоді ще майбутній імператор критично характеризував систему державного управління, що сформувалася під час правління імператриці. “В наших делах, – відмічав він, – господствует неимоверный беспорядок; грабеж со всех сторон; все части управляются дурно; порядок, кажется, изгнан отовсюду, и Империя, несмотря на то, стремится лишь к расширению своих пределов. При таком ходе вещей возможно ли одному человеку управлять государством, а тем более исправлять укоренившиеся в нем злоупотребления, это выше сил не только человека, одаренного, подобно мне, обыкновенными способностями, но даже и гения” [25, с. 150]. Обговорюючи проекти адміністративних реформ, Олександр I мав намір “преобразовать безобразное здание государственного управления”. Він хотів, щоб у практиці посадових осіб не залишалось місця лихоїмству та хабарництву [9, с. 16]. У 1802 р. на рівні Сенату навіть порушувалося питання про контроль законодавчої бази щодо використання цих проявів і пропонувалося висловити ідеї, реалізація яких дозволила б боротися з ними [16, с. 172].

Пізніше, у 1826 р. уряд, занепокоєний зловживаннями чиновників, створив при Загальному Зібранні Санкт-Петербурзьких Департаментів Сенату особливий комітет для розробки законів, спрямованих на ліквідацію лихоїмства та лиходавства. Цей орган повинен був вивчити причини існування корупції та запропонувати шляхи вирішення цієї проблеми. Але рекомендації, надані цим комітетом, на практиці так і не були реалізовані. Зазначений орган ніяк не впливав на місцеві судові чи інші установи та їхніх чиновників [6, с. 52].

Високий рівень чиновницьких порушень і зловживань визнавали й багато інших сановників імперії. Так, українець за походженням Д. Трошинський у записці про міністерства писав, що міністри, незважаючи на дуже широкі повноваження, самі знаходяться у залежності від своїх підлеглих, а особливо у другорядних справах вони “суть только слепые орудия своих чиновников всякого звания, которые все пользуются

равною привилегией обманывать их, не подвергаясь никакому законному взысканию” [18].

Слобідсько–Український губернський предводитель дворянства Д. Хорват (1793–1799) у своєму зверненні до дворянства, скаржився на тяганину та хабарництво у судових установах. І це не було особливістю лише Харківського намісництва. Це явище було характерним для всієї Російської імперії.

Пізніше генерал–ад’ютант Кутузов у своїй доповідній записці Миколі I у 1841 р. зазначав, що значним недоліком адміністративного устрою в імперії є велика кількість чиновників, які бажають лише особистого збагачення, “а от сего нет правды в суде, нет истины в делах” [9, с. 92]. В умовах “бесправия, взяточничества и бессудия”, як характеризував теж миколаївську епоху сенатор О. Казначеев, контроль за діяльністю чиновників існував здебільшого на папері. На практиці кожен службовець, особливо з дрібних, діяв безконтрольно [17, с. 148]. Інший сенатор, О. Пешуров у своєму рапорті вказував, що якби усі поліцейські порушення і беззаконня розглядалися суворо, то дуже небагатьом чиновникам цього відомства вдалося б уникнути покарання. Але він же сам погоджувався з тим фактом, що існуючих службовців поліції замінити на більш надійних осіб “при теперешних способах” неможливо [20, с. 82].

Подібних характеристик стану бюрократичного апарату досліджуваного періоду з боку сучасників, які до того ж обіймали високі державні посади, можна знайти багато. Але при цьому, незважаючи на велику кількість порушень у чиновницькому середовищі, вони практично не відображені в офіційних документах, зокрема у звітах III відділення, міністерських чи губернаторських. У 1847 р. генерал–лейтенант Муравйов (пізніше – міністр державного майна) зазначав, що “злоупотребления и лихоимство чиновников, которыми наполняются наши присутственные места и образуется наше новое дворянство, не считаются еще постыдными, а потому теперь одно старательное наблюдение и в некоторой степени страх наказания может обуздывать их” [1, с. 133].

Фактично уряд своєю пасивністю (чи скоріше псевдоактивністю) сам сприяв масовим беззаконням, що відбувалися у місцевому управлінні. Факти хабарництва, розкрадань, беззаконь рідко знаходять відображення також у матеріалах сенаторських ревізій [14, с. 37]. Річ у тім, що самі високопосадовці часто не зовсім адекватно сприймали факти чиновницьких порушень, інколи навіть виправдовуючи їх. Наприклад, один з найбільш тяжких та розповсюджених у чиновницькому середовищі злочинів – лихоїмство, міг трактуватися по–різному, оскільки чіткого визначення цього поняття не було. Як наслідок, покарання за нього чиновники часто уникали, змінюючи сутність свого протиправного вчинку. З цього приводу граф Мордвінов (обіймав низку високих державних посад, у тому числі й міністерські) писав, що “крайняя явится несправедливость, если подвержены будут равному наказанию, как тот, кто получил награду из признательности за дело, правильно решенное, так и тот, кто правду продал на суде” [8, с. 115]. Таким чином, він протиставляв два тяжких службових злочини, зводячи лихоїмство до рівня подяки за виконану чиновником роботу. Взагалі і

лихоїмство, і хабарництво так глибоко вкорінилися у бюрократичну й суспільну системи на всіх рівнях, що багато хто з сучасників сприймали їх як необхідну складову відносин між населенням і чиновництвом.

Окрім того, саме ж вище керівництво часто не звертало уваги або навіть прикривало службові порушення, скоєні їхніми підлеглими. Здебільшого це робилося з метою зберегти “честь мудира” свого відомства або тому, що часто представники середнього чиновництва були ставлениками саме цього керівництва. Такий стан речей певною мірою ілюструє ситуація, що склалася у 1834 р. у поліцейському середовищі Уманського повіту Київської губернії. Наприкінці цього року справником до Уманського земського суду було призначено титулярного радника І. Сир’яні, який з перших днів своєї служби став упереджено ставитися до своїх підлеглих (зокрема до засідателя цього суду Тарнавського), ображав їх. Не орієнтуючись у правилах справочинства, він, за словами Тарнавського, навіть прості резолюції писав під диктовку секретаря, а серйозні справи, передані до суду, вирішувалися канцелярськими служителями зі значними порушеннями (навіть свідки по справах не викликалися). Засідатель Тарнавський поскаржився на поведінку та порушення І. Сир’яні губернському керівництву. Останнє прийняло у даній ситуації досить “оригінальне” рішення. Навіть не перевіривши правдивість слів Тарнавського, йому було зауважено, що скарга не підкріплена доказами і надійшла з порушенням субординації. Земському справнику І. Сир’яні взагалі було вказано, що він повинен попереджати спроби таких донесень від своїх підлеглих, оскільки “губернському начальству, коєму по обширности других занятий весьма не приятно замечать, что Тарнавский побужден к доносу действиями самого исправника” [22, арк. 13в–23в, 63в–7]. На вказані службові порушення, скоєні справником, губернське керівництво фактично відмовилося звертати увагу. І подібні ситуації були непоодинокими.

Ще один приклад стосується періоду управління правобережними українськими губерніями генерал–губернатором Д. Бібіковим, який згодом став міністром внутрішніх справ. Навіть найближчі до нього посадовці брали хабарі у величезних розмірах. Зокрема керівник канцелярії генерал–губернатора Н. Писарев обкладав щорічною даниною навіть губернаторів. Цей чиновник у 1840 р. лише від польських дворян, які були причетні до справи Конарського, отримав 46 тис. руб., а у 1847 р. у зв’язку із введенням інвентарів від волинських поміщиків – 35 тис. руб. При цьому про ці злочини було відомо навіть самому Миколі I, але жодних заходів щодо злочинного чиновника застосовано не було [7, с. 36].

Навіть намагаючись боротися з негативними явищами у бюрократичному середовищі, уряд часто міг наштотувнутися на спротив з боку самих чиновників або й навіть населення (в усякому разі певної його частини). Так, уряд не завжди був задоволений діяльністю предводителів дворянства та їхнім місцем у адміністративно–бюрократичній системі. Коло їхніх обов’язків було настільки широким, що пунктуальне виконання їх усіх повністю виключалося [10, с. 44–45]. Предводителі при цьому припускалися багатьох порушень. Значний авторитет предводителів дворянства і майже цілковита їх неконтрольованість з боку інших

установ (у тому числі вищих) дозволяли їм вдаватися також до свідомих зловживань. У 1850 р. дворянин А. Л. доповів губернатору, що лохвицький предводитель дворянства Гамалія, заступаючи на цю посаду ще у 1835 р. отримав “10 тис. от своего предшественника и удержал эту сумму в глубоком молчании”. Даремно й говорити, що предводитель не зазнав жодного покарання – його захистило лохвицьке дворянство, взявши на себе 10 тис. руб. “как знак истинной благодарности и уважения”. Окрім того, дворянин А. Л., який доповів про зловживання, за постановою дворянського зібрання був позбавлений права участі у виборах [15, с. 111].

Взагалі чиновники, особливо провінційні, не були слухняними виконавцями волі вищого керівництва, вони користувалися певною самостійністю та фактично необмеженими правами [14, с. 38]. Чиновництво володіло навіть засобами для боротьби з постановами і законами вищих органів. Це робилося за допомогою канцелярської тяганини, що могла надовго відкласти виконання закону.

Посадовці часто були пов'язані круговою порукою. У деяких містах нижчі чиновники були зобов'язані під загрозою адміністративних стягнень, звільнення чи суду, сплачувати певну суму коштів на користь чиновників вищих установ, яким вони підпорядковувалися [21]. Подібні факти були непоодинокими і відображені у багатьох спогадах того часу та архівних матеріалах. Зокрема чиновник з особливих доручень підполковник І. Любомирський наприкінці 1847 – на початку 1848 рр., оглядаючи Брацлавський повіт, у своєму звіті зазначав, що Брацлавський повітовий стряпчий Белицький разом із засідателем місцевого земського суду Монастирським хотіли взяти собі за правило, щоб кожен становий пристав сплачував їм за кожну третину року по 50 руб. сріблом [24, арк. 39зв–40]. Часто така “данина” на користь керівництва сприймалася підлеглими як життєва необхідність, оскільки була запорукою їхньої кар'єри або ж просто дозволяла не втратити місце служби. З іншого боку, ці чиновники потім намагалися компенсувати втрачені кошти, як правило, за рахунок своїх підлеглих (якщо такі були) або за допомогою тих же хабарів. Як наслідок, хабарництво й казнокрадство з позиції чиновницької моралі були звичайним явищем і навіть не завжди засуджувалися у суспільстві. У грудні 1782 р. глухівський адвокат І. Бахтін, який представляв у суді інтереси А. Сулими у кількох справах, сам радив останньому, щоб той для максимально успішного вирішення справи “преградил мздовоздаянием трудные и неприятные могущие быть пути”. При цьому він навіть вказував конкретні суми коштів, якими слід “віддячити” чиновників, від яких залежали результати у справах. Так, чотирьом чиновникам генерального суду та колеги (ймовірно засідателям) рекомендувалося подарувати 200 руб.; секретарю суду – 100 руб. (при цьому секретар характеризувався адвокатом як розумний, чесний і справедливий); ще чотирьом чиновникам – 200 руб.; прокурору – 100 руб. Усі зазначені І. Бахтіним службовці мали досить високі табельні або старшинські чини: колезькі асесори, надвірні радники, бунчукові товариші тощо. Вказані гроші слід було переслати адвокату, який повинен був вирішити “смотря по усердию судящих... кому сколько поднести” [19, с. 129–131].

З другої третини XIX ст. порушення і зловживання у середовищі цивільних службовців часто знаходять відображення у звітах чиновників з особливих доручень. При цьому такі чиновники давали оцінку кожному службовцю індивідуально. Наприклад, у 1839 р. діяльність поліцейських установ та їхніх службовців по Київській, Волинській та Подільській губерніях перевіряв чиновник з особливих доручень ротмістр Стогов. Його увагу привернули 17 поліцейських чиновників, про яких він і залишив відповідні характеристики. Так, частний пристав м. Кременець Павлович був зухвалим і гордовитим, любляв хабарі й викликав ненависть до себе з боку місцевого населення. Секретар повітового суду Ковальський також характеризувався як хабарник і майстер закручувати справи так, щоб отримати з цього особисту вигоду. Але про секретаря земського суду Чеховського вказувалося, що він здібний, добре орієнтується у справах, але хоче мати з усього користь для себе. Має велику родину. Таким чином, не зважаючи на чіткість характеристик, за останньою оцінкою Стогова бачимо, що і йому притаманні “подвійні стандарти” – корисливість секретаря суду для нього виправдовується його здібностями і наявністю великої родини [23, арк. 26–27].

Наприкінці 1847 – на початку 1848 рр. чиновник з особливих доручень колезький радник Львов перевіряв чиновників Подільської губернії. Засідателя Летичівського повітового суду Зварського він охарактеризував як чиновника здібного, але не зовсім безпристрасного і некорисливого. Знову бачимо приклад упередженого ставлення до чиновника–порушника з боку представника влади [24, арк. 204зв, 215–216]. І такі ситуації у досліджуваний нами період були, на жаль, нормою.

Чиновники з особливих доручень багато доповідали своєму керівництву про службові порушення та зловживання інших службовців. Але, як правило, це не мало ніяких наслідків для порушників. Так, про Літинського повітового суддю Подільської губернії Павловського згадуваний колезький радник Львов зазначав, що той “не их дельцов, но не забывает о себе, ... что будто бы он, когда к нему обращается с просьбою по делу, то прежде всего предлагает просителю вопрос: а пецики будут? (печами называют в здешнем крае полуимперIALы)”. А в цілому про чиновників Літинського повіту Львов вказував, що їхня поведінка як у місцевих поміщиків, так і у всіх жителів викликає сильні обурення і нарікання, скрізь на них скаржилися, наводилося багато прикладів хабарництва та вимагання грошей (навіть наводилися розміри хабарів, що були досить високими – 300 руб., 1000 руб. тощо) [24, арк. 204зв, 215–216].

Штаб-офіцер корпусу жандармів у Полтавській губернії, починаючи з 1 січня 1847 р. до 1 липня 1848 р., кожні півроку доповідав про хабарництво голови палати цивільного суду Терещенка. Але це також не мало жодних наслідків [7, с. 51].

Таким чином, спектр правопорушень, що могли бути скоєні і скоювалися чиновниками під час виконання ними службових обов'язків, був досить широким. Найбільш розповсюдженими з них були непрофесійне виконання покладених функцій і хабарництво. При цьому вони зачіпали безпосередньо інтереси суспіль-

ства, не залежно від соціальної чи професійної приналежності його членів.

Уряд в особах імператорів та близьких до них саванників усвідомлював, що боротися з негативними явищами у бюрократичному середовищі необхідно. Протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. у цьому напрямку було здійснено низку заходів, які частіше виявлялися не ефективними і навіть носили чисто декларативний характер. Певною мірою це пов'язано з тим, що не всі вищі державні посадовці повністю усвідомлювали ту негативну роль, яку відігравали порушення у бюрократичному апараті; шкоду, що завдавалася при цьому державним і суспільним інтересам. Часто вони були відірвані від реалій життя – більшість з них були представниками старої заможної аристократії, що заважало об'єктивно оцінювати такі “дрібниці”, як порушення на місцевому рівні державного апарату. До того ж багато хто з високопосадовців (міністрів, губернаторів тощо) самі використовували недосконалість бюрократичної системи імперії для отримання особистої матеріальної вигоди, з якою у досліджуваній період був тісно пов'язаний і особистий авторитет людини. Тому, визнаючи масовість порушень і беззаконь у середовищі чиновників, імперські урядовці не могли та часто й не бажали ефективно боротися з цими явищами. Самі ж ці прояви стали настільки розповсюдженими, що навіть рядові чиновники та службовці середнього рівня сприймали їх як необхідну складову життя. Це створювало своєрідне замкнене коло – велика кількість службових порушень вела до сприйняття їх як життєвої норми, а останнє впливало на ще більше зростання кількості порушень.

Протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. бюрократична система Російської імперії розповсюдилася та глибоко вкорінилася по всій території цієї багатонаціональної держави. Усі національні території (у тому числі й українські землі) управлялися за єдиним принципом, залишивши у минулому особливості, притаманні місцевим управлінським практикам. Кожен регіон імперії тепер отримав єдину бюрократичну систему з одними й тими самими позитивними та негативними рисами, характерними для неї. Це сприяло тому, що і у суспільстві, і безпосередньо у бюрократичному середовищі, незалежно від національної приналежності їхніх членів, сформувалися схожі погляди на образ чиновників, однакове ставлення до порушень, що ними скоювалися.

Список використаних джерел

1. Анучин Е. Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени / Е. Анучин. – СПб. : Типография Министерства Внутренних Дел, 1872. – 238 с.
2. Бармак М. В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль : АСТОН, 2006. – 288 с.
3. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль : АСТОН, 2007. – 512 с.
4. Гольцев В. А. Законодательство и нравы в России XVIII века / В. А. Гольцев. – Изд. 2-е. – СПб. : Типография А. Якобсона Насл., 1896. – 164+XXXII с.
5. Градовский А. Д. Существо государственных должностей и учение о службе гражданской / А. Д. Градовский // Собрание сочинений А. Д. Градовского. – Т. 8. Начала русского государст-

венного права. – Часть II. Органы управления. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1903. – С. 1–185.

6. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 гг. Историко-правовое исследование. – М. : Издательство “Наука”, 1983. – 149 с.
7. Зайончковский П. А. Губернская администрация накануне Крымской войны / П. А. Зайончковский // Вопросы истории. – 1975. – № 9. – С. 33–51.
8. Значение лихоимства // Архив графов Мордвиновых / предисл. и прим. В. А. Бильбасова. – СПб. : Типография И. Н. Скороходова, 1903. – Т. 8. – С. 114–118.
9. Катаев И. М. Дореформенная бюрократия по запискам, мемуарам и литературе / И. М. Катаев. – СПб. : Книгоиздательство типо-литографии “Энергия”, б/г. – 180 с.
10. Корелин А. П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян / А. П. Корелин // История СССР. – 1978. – № 3. – С. 31–48.
11. Лазаревский Н. Бюрократия и общество / Н. Лазаревский // Право. – 1905. – № 4. – 30 января. – С. 205–214.
12. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1996. – 399 с.
13. Молчанов В. Б. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у XIX – на початку XX ст. / В. Б. Молчанов / Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – 113 с.
14. Морякова О. В. Местное управление в России во второй четверти XIX в. (по материалам сенаторских ревизий) / О. В. Морякова // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – 1994. – № 6. – С. 28–38.
15. Павловский И. Фр. К истории полтавского дворянства 1802–1902 г. Очерки по архивным данным / И. Фр. Павловский. – Полтава : Электрич. типо-литограф. Торгового Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1906. – Вып. 1. – 277+XLI с.
16. Парусов А. И. К истории местного управления в России первой четверти XIX столетия / А. И. Парусов // Ученые записки Горьковского государственного университета. – Серия историко-филологическая. – 1964. – Вып. 72. – С. 155–226.
17. Писарькова Л. Ф. Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века / Л. Ф. Писарькова // Человек. – 1995. – № 4. – С. 147–158.
18. Соловьев Я. В. Бюрократический аппарат Министерства финансов в пореформенную эпоху / Я. В. Соловьев // Вопросы истории. – 2006. – № 7. – С. 9–25.
19. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII в. – К. : Типография К. Н. Милевского, 1884. – 316 с.
20. Тот Ю. В. Реформа уездной полиции в правительственной политике России в XIX веке : дисс. ... докт. истор. наук : 07.00.02 / Ю. В. Тот. – СПб., 2003. – 490 с.
21. Унковский А. М. Новые основания судопроизводства / А. М. Унковский // Современник. – 1863. – Т. I. – С. 403–404.
22. Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 1946 – Дело по рапорту председателя Уманского земского суда о перепоручении земским исправником Сирьяни своих обязанностей канцелярским служащим, вымогательстве уманских жителей лошадей для своих личных нужд, нанесении оскорбления заседателю Тарнавскому и др. 1835 г. – 7 арк.
23. Там само. – Оп. 789а. – Спр. 177 – О секретных поручениях, делаемых чиновником, командиремым по делам службы в разные места. 1839 г. – 109 арк.
24. Там само. – Оп. 797. – Спр. 61. – Дело о поручении чиновникам особых поручений отправляться в Киевскую, Подольскую и Волынскую губернии для разуздания по разным предметам. 1847–1848 гг. – 345 арк.
25. Шильдер Н. К. Александр I / Н. К. Шильдер // Русский биографический словарь. – СПб. : Типография И. Н. Скороходова, 1896. – Т. 1. – 892 с.

References

1. Anuchin E. Istoricheskiy obzor razvitiya administrativno-politseyskikh uchrezhdeniy v Rossii, s Uchrezhdeniya o guberniyakh 1775 g. do poslednego vremeni / E. Anuchin. – SPb. : Tipografiya Ministerstva Vnutrennikh Del, 1872. – 238 s.
2. Barkam M. V. Derzhavna sluzhba v Rosijs'kij imperiyi: pravovi osnovy' formuvannya ta funkcionuvannya korpusu cyvil'ny'x sluzhbovciv (XVIII – persha polovy'na XIX st.). – Ternopil' : ASTON, 2006. – 288 s.

3. Barmak M. V. Formuvannya vladny'x insty'tucij Rosijs'koy imperiyi na Pravoberezhnij Ukrainy (kinecz' XVIII – persha polovy' na XIX st.) – Ternopil' : ASTON, 2007. – 512 s.

4. Gol'tsev V. A. Zakonodatel'stvo i nrawy v Rossii XVIII veka / V. A. Gol'tsev. Izd. 2-e. – SPb. : Tipografiya A. Yakobsona Nasl., 1896. – 164+XXXII s.

5. Gradovskiy A. D. Sushchestvo gosudarstvennykh dolzhnostey i uchenie o sluzhbe grazhdanskoj / A. D. Gradovskiy // Sobranie sochineniy A. D. Gradovskogo. – T. 8. Nachala russkogo gosudarstvennogo prava. – Chast' II. Organy upravleniya. – SPb. : Tipografiya M. M. Stasyulevicha, 1903. – S. 1–185.

6. Efremova N. N. Ministerstvo yustitsii Rossiyskoy imperii 1802–1917 gg. Istoriko-pravovoe issledovanie. – M. : Izdatel'stvo "Nauka", 1983. – 149 s.

7. Zayonchkovskiy P. A. Gubernskaya administratsiya nakanune Krymskoy vojny / P. A. Zayonchkovskiy // Voprosy istorii. – 1975. – № 9. – S. 33–51.

8. Znachenie likhoimstva // Arkhiv grafov Mordvinovykh / Predisl. i prim. V. A. Bil'basova. – SPb. : Tipografiya I. N. Skorokhodova, 1903. – T. 8. – S. 114–118.

9. Kataev I. M. Doreformennaya byurokratiya po zapiskam, me-muaram i literature / I. M. Kataev. – SPb. : Knigoizdatel'stvo tipolito-grafii "Energiya", b/g. – 180 s.

10. Korelin A. P. Institut predvoditeley dvoryanstva. O sotsial'nom i politicheskom polozenii dvoryan / A. P. Korelin // Istoriya SSSR. – 1978. – № 3. – S. 31–48.

11. Lazarevskiy N. Byurokratiya i obshchestvo / N. Lazarevskiy // Pravo. – 1905. – № 4. – 30 yanvara. – S. 205–214.

12. Lotman Yu. M. Besedy o russkoy kul'ture: Byt i traditsii russkogo dvoryanstva (XVIII – nachalo XIX veka) / Yu. M. Lotman. – SPb. : Iskusstvo–SPb, 1996. – 399 s.

13. Molchanov V. B. Zhy'tyevyj riven' chy'novny'kiv pravoohoronny'x ustanov v Ukrainy u XIX – na pochatku XX st. / V. B. Molchanov / Insty'tut istoriyi Ukrainy' NAN Ukrainy'. – K., 2007. – 113 s.

14. Moryakova O. V. Mestnoe upravlenie v Rossii vo vtoroy chetverti XIX v. (po materialam senatorskikh reviziy) / O. V. Moryakova // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Seriya 8. Istoriya. – 1994. – № 6. – S. 28–38.

15. Pavlovskiy I. Fr. K istorii poltavskogo dvoryanstva 1802–1902 g. Ocherki po arkhivnym dannym / I. Fr. Pavlovskiy. – Poltava : Elektrich. tipo-litogr. Torgovogo Doma I. Frishberg i S. Sorokhovich, 1906. – Vyp. 1. – 277+XLI s.

16. Parusov A. I. K istorii mestnogo upravleniya v Rossii pervoy chetverti XIX stoletiya / A. I. Parusov // Uchenye zapiski Gor'kovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Seriya istoriko-filologicheskaya. – 1964. – Vyp. 72. – S. 155–226.

17. Pizar'kova L. F. Rossiyskiy chinovnik na sluzhbe v kontse XVIII – pervoy polovine XIX veka / L. F. Pizar'kova // Chelovek. – 1995. – № 4. – S. 147–158.

18. Solov'ev Ya. V. Byurokraticheskij apparat Ministerstva finansov v poreformennuyu epokhu / Ya. V. Solov'ev // Voprosy istorii. – 2006. – № 7. – S. 9–25.

19. Sulimovskiy arkhiv. Famil'nye bumagi Sulim, Skorup i Voytsekhovichey XVII–XVIII v. – K. : Tipografiya K. N. Milevskogo, 1884. – 316 s.

20. Tot Yu. V. Reforma uezdnoy politicii v pravitel'stvennoy politike Rossii v XIX veke: diss. ... dokt. istor. nauk: 07.00.02 / Yu. V. Tot. – SPb., 2003. – 490 s.

21. Unkovskiy A. M. Novye osnovaniya sudoproizvodstva / A. M. Unkovskiy // Sovremennik. – 1863. – T. I. – S. 403–404.

22. Central'ny'j derzhavny'j isty'rychny'j arxiv Ukrainy' u m. Ky'viv. – F. 442. – Op. 1. – Spr. 1946 – Delo po raportu zasedatelya Umanskogo zemskogo suda o pereporuchenii zemskim ispravnikom Sir'yani svoikh obyazannostey kantselyarskim sluzhashchim, vymogatel'stve umanskikh zhitel'ey loshadey dlya svoikh lichnykh nuzhd, nanesenii oskorblenii zasedatelyu Tarnavskomu i dr. 1835 g. – 7 ark.

23. Tam samo. – Op. 789a. – Spr. 177 – O sekretnykh porucheniyakh, delaemykh chinovnikom, komandiruemykh po delam sluzhby v raznye mesta. 1839 g. – 109 ark.

24. Tam samo. – Op. 797. – Spr. 61 – Delo o poruchenii chinovnikam osobykh porucheniy otpravlyat'sya v Kievskuyu, Podol'skuyu i Volynskuyu gubernii dlya razuznaniya po raznym predmetam. 1847–1848 gg. – 345 ark.

25. Shil'der N. K. Aleksandr I / N. K. Shil'der // Russkiy biograficheskij slovar'. – SPb. : Tipografiya I. N. Skorokhodova, 1896. – T. 1. – 892 s.

Degtyarev S. I., PhD (History), Associate Professor, Sumy State University, Department of History (Ukraine, Sumy), starsergo@bigmir.net
Attitude of Ukrainian and Russian officials to violations and abuses in their environment (the end of XVIII – first half of the nineteenth century)

We study the problem of service violations and abuses, which were very common in the bureaucratic structures of the Russian Empire in the end of XVIII – first half XIX centuries. The inability and unwillingness of the government to combat crime in the ranks of the bureaucracy for many decades has actually led to a kind of "conservation" of a negative image of an official. In the paper the views of representatives of the officials of the upper, middle and lower levels on this issue; shows the attempts of the government's fight with these negative phenomena. In particular, the government recognized the need to combat the negative manifestations in a bureaucratic environment. During the end of XVIII – first half XIX centuries in this direction was conducted a number of activities, which often turned out to be not effective or had a declarative nature. Officials often took their positions and his rights as a way to obtain personal gain, and so abuse in their environment were distributed.

Keywords: officials, the bureaucracy, offense, abuse, the Russian Empire.

Дегтярев С. И., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории, Сумской государственной университет (Украина, Сумы), starsergo@bigmir.net

Отношение представителей украинского и российского чиновничества к нарушениям и злоупотреблениям в их среде (конец XVIII – первая половина XIX вв.)

Изучается проблема служебных нарушений и злоупотреблений, которые были чрезвычайно распространенным явлением бюрократической среде Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX вв. Неспособность и нежелание правительства вести борьбу с правонарушениями в рядах бюрократии в течение многих десятилетий приводило фактически к своеобразной "консервации" негативного образа чиновника. В предлагаемой статье освещены взгляды представителей чиновничества высшего, среднего и низшего уровней на указанную проблему; показаны попытки борьбы правительства с этими негативными явлениями. В частности в правительстве осознавали, что бороться с негативными проявлениями в бюрократической среде необходимо. В течение конца XVIII – первой половины XIX вв. в этом направлении было проведено ряд мероприятий, которые часто оказывались не эффективными и даже имели декларативный характер. Чиновники часто воспринимали свои должности и данные им права как способ для получения личной выгоды, поэтому и злоупотребления в их среде были распространены.

Ключевые слова: бюрократия, чиновник, правонарушения, злоупотребления, Российская империя.

* * *

УДК 94(477)“10/11” : 327

Половинська В. В.
магістр історії, аспірантка Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), sfitzir@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ДАВНЬОРУСЬКО–СКАНДИНАВСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КОНТАКТІВ В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ ДУХОВНИМИ ЦІННОСТЯМИ МІЖ СХОДОМ І ПІВНІЧЧЮ

Зроблено спробу схарактеризувати літературно-фольклорні зв'язки між Руссю і Скандинавією. Зауважено, що саги через свою літературно-художню специфіку далеко не в усьому можуть служити достовірним джерелом для вивчення історії русько-скандинавських культурних відносин. Відзначено спірність питання щодо "віс радості" норвезького конунга Харальда Суворого та питання про так звані варязькі усні перекази у складі "Повісті минулих літ". Підсумовано, що для літературно-фольклорних зв'язків між Руссю і Скандинавією не була характерна особлива інтенсивність, до того ж вони ослабли з плином часу, як показує "Слово о полку Ігоревім". Своєрідним винятком могла бути Гіда Харальдсдоттір Есекська, дружина Володимир Мономаха, за посередництва якої руський князь, імовірно, познайомився з ранньосередньовічною пам'яткою "Fáder Larcvīdas (Батьківські повчання)".

Ключові слова: Давня Русь, Скандинавія, літературно-фольклорні зв'язки, скальди, саги, літописи, усні перекази, "Слово о полку Ігоревім", Харальд Хардрода, Гіда Харальдсдоттір Есекська.

Скандинави зіграли свою роль у формуванні руського дружинного озброєння, посприяли розвитку на Русі прикладного мистецтва [1], виступили і як культурні посередники між Давньою Руссю та іншими країнами, наприклад Візантією й Англією [2, с. 176–355]. Деякі дослідники вважають гідними довіри вказівки саг на "енергію і самостійність" [3] давньоруських княгинь